

Theatrum historiae 32 (2023)

DOI:10.46585/th.2023.32.02

Ženy v pozadí, či jako aktivní hospodářky? Podíl šlechtíčen na hospodaření a správě raně novověkého velkostatku

Marie RYANTOVÁ

Abstract: *The contribution looks at the share of women in the economic activities and management of the manor of the early modern nobility, which became increasingly important with the increase in the activities and workload of their husbands. Simultaneously, the contribution raises the question of what being an active landowner meant.*

Keywords: *the manor of the early modern nobility, manorial economy and management, manorial administration, Polyxena of Lobkovic, Marie Magdaléna Trčková, Zuzana Černínová, Kateřina of Žerotín, Sylvie Černínová*

O období 16. století přineslo celou řadu změn – dosud známý svět se výrazně rozšířil vlivem zámořských objevů, které přinesly různé důsledky, do náboženského a církevního života zasáhla reformace, do života nejen vzdělaných lidí stále více pronikaly tištěné knihy, postupně se zvyšovaly nároky na vzdělání, a to nejen pro příslušníky duchovenstva či měšťanstva, ale i šlechty, zejména v souvislosti s proměnou správy a úřadů a nároků na jejich představitele, bez vzdělání však nezůstaly ani ženské příslušnice šlechtických rodů. Změny zasáhly také do hospodaření šlechty, které již nemohlo být založeno pouze na poddanských dávkách, ale stále více začalo využívat podnikání ve vlastní režii, v němž hrálo kromě pěstování obilí či dalších produktů výraznou roli rybníkářství a především pivovarnictví. Ani správa takového hospodaření se neobešla beze změn, ale využívala více či méně rozsáhlého aparátu, sestávajícího ze specializovaných odborníků. Problematika vývoje raně novověkého šlechtického velkostatku a jeho charakteru (rentového či režijního a různých variant či fází vývoje) patří již mezi tradiční témata historiografie, nejen zahraniční, ale i české, přestože v poslední době stojí spíše na okraji badatelské

pozornosti.¹ Vedle otázek týkajících se samotného režijního hospodaření, jeho charakteru a struktury či výnosů jednotlivých odvětví, jejichž řešení přebírali specializovaní úředníci, jsou významné rovněž problémy samotné správy velkostatku či přístupu k poddaným, které často spadaly do kompetence samotné vrchnosti. Při zkoumání těchto otázek jsme odkázáni buď na normativní prameny v podobě hospodářských instrukcí, vypovídajících

1 Z posledních let Jaroslav ČECHURA, *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, Český časopis historický (dále ČČH) 90, 1992, č. 4, s. 507–536; TÝŽ, *Hluboká za pánů z Hradce: vznik podnikatelského velkostatku*, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie (Acta Musei Nationalis Pragae, Series A – Historia) 46, 1992, č. 1–4, s. 1–67; TÝŽ, *Hospodaření posledních Smiřických*, Časopis Národního muzea v Praze – řada historická 162, 1993, č. 3–4, s. 74–85; TÝŽ, *Die Gutswirtschaft des Adels in Böhmen in der Epoche vor der Schlacht am Weissen Berg*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. A Journal of History and Civilisation in East Central Europe München 36, 1995, č. 1, s. 1–18; TÝŽ, *Libějovice – obilní továrna rožmberského dominia*, Časopis Národního muzea – řada historická 166, 1997, č. 3–4, s. 93–117; TÝŽ, *Šlechtický podnikatelský velkostatek v předbělohorských Čechách*, in: Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892–1992 (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 4/1994), Praha 1997, s. 145–160; TÝŽ, *Adelige Grundherren als Unternehmer. Zur Struktur südböhmischer Domänen vor 1620*, Wien 2000; TÝŽ, *Krizový management barokní ekonomiky? Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou za prvních Schwarzenberků (1660–1720)*, Praha 2019; Aleš VALENTA, *Finanční ztráty chlumeckého panství v důsledku slezských válek (1740–1745)*, Východočeský sborník historický 9, 2000, s. 11–39; TÝŽ, *Velkostatek Chlumecký nad Cidlinou od konce 17. století do roku 1740*, Východočeský sborník historický 11, 2002, s. 85–104; TÝŽ, *Několik poznámek k ekonomice statku Kratonohy v 18. století*, in: Vladimír Wolf et Opera Corcontica. Sborník příspěvků k šedesátinám Prof. PhDr. Vladimíra Wolfa, Hradec Králové 2002, s. 402–406; TÝŽ, *Finanční poměry panství Litomyšl v polovině 18. století*, Časopis Národního muzea – řada historická 172, č. 3–4, 2003, s. 151–166; Marie RYANTOVÁ, *Wirtschafts- und Sozialpolitik auf der Familienherrschaft der Herren von Lobkowitz im 17. Jahrhundert (Vysoký Chlumecký/Hochchlumetz in Mittelböhmen)*, in: Ronald G. Asch – Václav Bůžek – Volker Trugenberg (eds.), *Adel in Südwestdeutschland und Böhmen 1450–1850*, Stuttgart 2013, s. 171–187; TÁŽ, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumecký v 17. a na počátku 18. století. Příspěvek k dějinám českého velkostatku*, České Budějovice 2014; Marek VAŘEKA, *Režijní velkostatek na předbělohorské Moravě*, Prostějov 2018; Jan LHOTÁK, *Město Sušice a jeho poddaní. K úloze a významu vrchnostenského hospodaření královských měst v raném novověku*, Praha 2018; pro pozdější dobu Jiřina JUNĚCOVÁ, *Režijní velkostatek na sklonku feudalismu*, in: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti. Sborník referátů z vědecké konference, Semily 1998, s. 140–144. Stranou ponechávám otázku finanční situace šlechticů (vlastníků různých panství, navíc většinou v 18. století) – např. Aleš VALENTA, *K finančním poměrům vrchlabských Morzinů v 18. století*, Východočeský sborník historický 12, 2005, s. 129–140; TÝŽ, *Finanční a majetkové záležitosti Františka Václava Trauttmansdorfa v první třetině 18. století*, Numismatické listy 61, č. 1, 2006, s. 11–22; TÝŽ, *Finanční poměry české šlechty ve druhé polovině 18. století. (Chlumečtí Kinští v letech 1740–1770)*, Hradec Králové 2006; TÝŽ, *Bankrot Karla Kajetána Buquoye: geneze, průběh, důsledky*, Jihočeský sborník historický 76, 2007, s. 58–96; TÝŽ, *Zur finanziellen Situation der aristokratischen Grossgrundbesitzer in Böhmen 1740–1800*, in: Ivo Cerman – Luboš Velek (eds.), *Adel und Wirtschaft. Lebensunterhalt der Adelligen in der Moderne*, München 2009, s. 23–46; TÝŽ, *Věřitelem Habsburků. Heřman Jakub Černín za války o dědictví španělské*, Jihočeský sborník historický 80, 2011, s. 23–51; TÝŽ, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2011.

o struktuře správního aparátu a úkolech jeho příslušníků,² a také poddanských řádů,³ nebo na detailní studium především hospodářské korespondence, pokud je dochována, případně i účtů a dalších pramenů.⁴ I tak není vždy snadné zjistit, jakou roli skutečně sehrávali majitelé panství, nakolik se o hospodaření zajímali (kromě jeho výsledků, které se více či méně výrazně promítaly do jejich životů) či do něho přímo zasahovali.⁵ Vzhledem k možnostem a roli žen v tehdejší společnosti⁶ by se mohlo zdát, že v této oblasti pro ně nebylo místo – přičemž v tomto případě nejde o příslušnice poddanských vrstev, které působily v řadách čeledi jakožto děvečky, či přebíraly vedení poddanského hospodářství ať

- 2 Zejména již klasická práce – Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*, Praha 1930, a předchozí edice J. Kalouska: *Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*, ed. by Josef KALOUSEK, in: *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXII.–XXV., XXIX.*, Praha 1905, 1906, 1908, 1910, 1913.
- 3 Zejména *Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*.
- 4 Václav ČERNÝ, *Začátky našich hospodářských účtů*, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 60, 1952, s. 121–133; Jaroslav KAŠPAR, *Příspěvek k metodice zpracování peněžních vrchnostenských účtů ze 17. století*, *Zápisky Katedry československých dějin a archivního studia II*, 1957, s. 33–50; Jiří SVOBODA, *Obilní účty vrchnostenských panství z 18. století a způsob jejich zpracování*, *Zápisky Katedry československých dějin a archivního studia II*, 1957, s. 17–20; Josef HANZAL, *Hospodářské patrimoniální účty předbělohorského období*, *Sborník archivních prací* 16, 1966, s. 397–419; Josef BLECHA, *Účty a účetní materiál*, in: Jindřich Šebánek – Alexander Hůščava (eds.), *Československá diplomatika I.*, Praha 1965, s. 384–431; Marie RĚPASOVÁ, *Hospodářské účty novohradského panství 1500–1620*, *Archivum Trebonense* 4, 1976, s. 114–141; Eduard MIKUŠEK, *Lobkovický účetní archiv*, in: *Acta Litomericensia* 1984 (Sborník příspěvků k sedmdesátinám PhDr. Josefa Křivky, CSc.), Litoměřice 1984, s. 42–50; TÝŽ, *Účetní systémy a metody na majetku roudnických Lobkoviců*, *Sborník archivních prací* 36, 1986, s. 53–102; Aleš VALENTA, *Soukromé účty jako pramen k analýze finančního hospodaření aristokracie v raném novověku. Pokladna Františka Václava Trauttmansdorffa v 1. polovině 18. století*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 176, č. 1–2, 2007, s. 59–88; Marie RYANTOVÁ, *Účty lobkovického panství Vysoký Chlumec ze 17. a počátku 18. století*, *Archivní časopis* 73, 2023, č. 1, s. 42–56 (číslo obsahuje příspěvky z workshopu „Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku V. Písemnosti finanční povahy v (raném) novověku (1526–1945)“, konaného v Olomouci 24. června 2021).
- 5 Jedním z dokladů jsou deníky roudnického hejtmána Blažeje Albína z Weisenberku, z nichž je zřejmý zájem Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic o hospodářské záležitosti – viz Petr KOPIČKA (ed.), *Deníky roudnického hejtmána Blažeje Albína z Weisenberku z let 1611 a 1625*, Praha 2003, s. lvii–lviii.
- 6 K právnímu postavení žen v raném novověku již klasická práce Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926; stručně Marie RYANTOVÁ, *Život raně novověké šlechtičky v Českém království (Právní limity a skutečné možnosti)*, in: Tünde Lengyelová (ed.), *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*, Bratislava 2004, s. 106–117; dále Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, passim, a pro raný novověk již klasická práce J. Janáčka, která se ovšem týká dalších otázek – Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1987². K němu zejména Marie KOLDINSKÁ, *Mezi střízlivostí a dramatičností: K literárním, psychohistorickým a filozofickým rovinám tvorby Josefa Janáčka*, *Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny*, 2003, roč. 5, č. 2, s. 83–101 (zejm. s. 92–95), a kritická reakce J. Pánka – Jaroslav PÁNEK, *Mezi dějinami historiografie a autorskou sebe prezentací (Josef Janáček v pojetí Marie Koldinské)*, *ČČH* 102, 2004, s. 122–127.

již dočasně, po svém ovdovění a do uzavření nového sňatku,⁷ nebo trvale, ale cílem tohoto příspěvku je upozornit na situaci šlechticů jakožto spolumajitelů či majitelů panství a na jejich případný podíl na správě velkostatku či přímo na hospodaření. Tyto otázky přitom nejsou příliš reflektovány nejen domácí historiografií, kde je možno uvést jen několik studií,⁸ ale přes rozvinutý zájem o genderovou problematiku ani historiografií zahraniční, která sice přinesla velmi cenné a stále platné práce, zaměřené na raně novověké šlechtičny, jejich osudy či kariéry (ovšem bez reflexe hospodářských aktivit),⁹ případně na fenomén vdovství¹⁰ (i když aktivity žen v hospodářské oblasti rozhodně nebyly omezeny jen na tuto fázi ženského života, naopak v případě starších žen, které disponovaly omezenějšími prostředky i pravomocemi, pro ně nemusely vždy nastávat vhodné podmínky), nebo se zaměřila na edice ženské korespondence, k dispozici jsou však zatím jen dílčí výsledky.¹¹ Písemnosti hospodářské povahy, dochované v rámci šlechtických velkostatků, zatím většinou stojí stranou pozornosti.

Nedostatek informací o zájmu (i mužských) majitelů panství o hospodaření či o přímých zásadách do něho platí zvláště pro starší období, tj. 16. století, které navíc pro šlechtice přineslo jiné zásadní změny: pokud totiž zastávali různé úřady, znamenalo to nezřídka, že se již nejednalo o funkce ryze formální, jejichž výkon byl spojen jen s různými

7 K tomu zvláště pro pozdější období Markéta SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785–1855)*, České Budějovice 2016, dále i Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.

8 Marie RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, a její hospodářská činnost*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané 8.–9. 9. 1993 v Pardubicích*, Pardubice 1995, s. 105–114; Jaroslav ČECHURA, *Žena a peníze v zlomových časech: Anna Saloména Harantová-Černínová*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 174, 2005, č. 3–4, s. 150–190; TÝŽ, *Alena Roupovská – Polyxena Lobkovská: Poučná historie jednoho dluhu*, *Porta Bohemica. Sborník historických prací* 3, 2005, s. 261–291.

9 Především Beatrix BASTL, *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit*, Wien – Köln – Weimar 2000; Katrin KELLER, *Hofdamen. Amtsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts*, Wien – Köln – Weimar 2005.

10 Martina SCHATTKOWSKY (ed.), *Witwenschaft in der Frühen Neuzeit. Fürstliche und adelige Witwen zwischen Fremd und Selbstbestimmung*, Leipzig 2003 (knihu jsem bohužel neměla v době přípravy studie k dispozici, ale podle obsahu se jednotlivé příspěvky nevztahují výlučně k hospodářským aktivitám, případně jsou věnovány staršímu období, nikoli ranému novověku); Brita-Julianne KRUSE, *Witwen – Kulturgeschichte eines Standes in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Berlin – New York 2007 (již z názvu je patrný důraz na kulturně historické, nikoli hospodářské, resp. organizačně-ekonomické aspekty vdovského stavu, knihu jsem ale bohužel rovněž neměla k dispozici).

11 Doris AICHHOLZER, *Briefe adeliger Frauen: Beziehungen und Bezugssysteme. Ein Projektbericht*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 105, 1997, s. 477–483; TÁŽ, *Frauenbriefe aus drei Jahrhunderten – eine unerschöpfliche Quelle für die Mentalitäts- und Alltagsgeschichte (Projektbericht)*, *Frühneuzeit-Info* 8, 1997, Heft 1, s. 148–152; TÁŽ, *Klosterleid, Fehlgeburten und Türkengefahr. Das Themenspektrum in Briefen adeliger Frauen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, *Wiener Geschichtsblätter* 54, 1999, s. 116–132.

událostmi, ale naopak jejich zastávání vyžadovalo přinejmenším časté (nebo dokonce takřka nepřetržité) pobývání v Praze či přímo v doprovodu panovníka a navíc skutečný podíl na samotném chodu příslušných úřadů, který byl postupně stále více zasahován procesem byrokratizace.¹² Znamenalo to, že tito šlechtici trávili mnoho času mimo domov a na starost o svá hospodářství jim nezbyval čas. Dostatečně známo je to v případě nejvyššího kancléře Jáchyma z Hradce, který pobýval většinou s Ferdinandem I. ve Vídni nebo s ním absolvoval různé cesty, především na říšské sněmy zpravidla do Řezna, Frankfurtu nad Mohanem, Norimberku nebo Augšpurku, případně se účastnil diplomatických poselstev. Do Čech pak přijížděl pán z Hradce pouze na jednání zemských sněmů či soudů, tedy do Prahy, a domů na rodové sídlo v Jindřichově Hradci ke své rodině se dostával nejspíše jen na svátky nebo při náhodných příležitostech. Dostatečně zřetelně se to odráží v dopisech jeho manželky Anny Hradecké z Rožmberka, která tak byla odsouzena k dlouhodobému osamění.¹³ Často citovány jsou v této souvislosti zejména její dopisy z roku 1556: na jeho začátku svému manželovi (tehdy devětatdacetiletému) vyčítala, že i když slíbil přijet domů na Vánoce, odjel namísto toho s králem do Prešpurku, v únoru jí Jáchym napsal, že nemůže přijet domů ze zdravotních i úředních důvodů, a když se Anna v květnu (poté, co o sobě manžel nedal přes měsíc vědět) dozvěděla, že by se s ním mohla setkat v Praze při příležitosti zasedání svatodušního zemského soudu, už se kromě výtek neubrání ani značné skepsi a rozladění: „[...] ale já tomu velmi nevěřím, aby Vaši Milost ten bídný král odpustil, že pak věděti neračte, domů-li čili zase zpátkem jeti račte. Vpravdě, že by byl veliký čas, abyšte ráčili někdy taky do své chalupy [!] nahlídnouti a doma pobýti. To by bylo Vaší Milosti zdrávo a měsíci ještě více. Neb co tam utratiti račte, mohla by se tím dobrá škulina nahraditi, než tím způsobem, jak nenícky jest [...]“¹⁴ To jsou známé skutečnosti, které ale výstižně ilustrují situaci, do jaké se manželky mužů zastávajících exponované funkce dostávaly – a poté si musely poradit jak s péčí o děti či další rodinné příslušníky, tak o služebnictvo. Na starost o hospodaření pak již nejspíše jejich kapacita nestačila, a tak tyto záležitosti zůstávaly na úřednících, kteří, jak víme např. ze studie A. Stejskala o nedoplacích,¹⁵ ale i ze situace nástupce Jáchyma z Hradce ve funkci nejvyššího kancléře Vratislava z Pernštejna, dovedli této situace využívat. Právě Vratislav z Pernštejna sice vedl se svými úředníky poměrně

12 Viz např. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002, s. 340.

13 Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA, *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (eds.), *Poslední páni z Hradce*, České Budějovice 1998 (Opera historica 6), s. 145–271.

14 Tamtéž, s. 163. Dále i František DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869, č. 87 (s. 90–92).

15 Aleš STEJSKAL, *Nedoplatek a zpětná dotace – sociálněekonomické kategorie rožmberských velkostatků (1550–1611)*, Časopis Národního muzea – řada historická 164, 1995, s. 6–39.

bohatou korespondenci, ale v podstatě se pouze nechával informovat o aktuálním dění a situaci na jednotlivých panstvích, případně vznášel požadavky na zaslání peněz, koní, plodin, zvířete, vína apod. Jeho zájem tak byl spíše povrchní a ryze utilitární, také informace, kterých se mu dostávalo, měly povšechný a obecný ráz. Do hospodářských záležitostí svých panství Vratislav z Pernštejna jako majitel příliš nezasahoval, v čemž se nelišil od většiny svých vrstevníků včetně panovníků. Tyto starosti přenechával svým úředníkům, ale i manželce, španělské šlechtičně Marii Manrique de Lara – podle instrukce z roku 1555 rozhodovala alespoň o běžných výdajích domácího rozpočtu právě paní z Pernštejna a Vratislav, který přiznával, že nemůže „*pro své práce k těm kterým outratám [...] dohlídati*“, nařizoval svým služebníkům, aby se k ní „*utíkali i se dotazovali a vůli její a ne jináč se spravovali*“.¹⁶ Ani ona však neměla stejně jako její manžel ani tušení o nových způsobech hospodaření ve vlastní vrchnostenské režii, které se v tu dobu postupně rozvíjely na některých panstvích jiných šlechticů, zvláště Smiřických, ale také Rožmberků, pánů z Hradce nebo Trčků, a směřovaly zejména k větší produkci obilí. Hospodaření na pernštejnském majetku si tak uchovávalo tradiční ráz a jeho příjmy plynuly převážně z peněžních platů poddaných, spíše výjimečně a doplňkově i z výnosu pivovarů nebo rybníků, případně mlýnů či pil. Využívány příliš nebyly ani roboty, tím spíše k panským dvorům, a ty, které byly předepsány například k rybníkům, byly podobně jako již v dřívější době odváděny převedené na peněžní plat. Dokonce i tak výnosné odvětví, jako bylo pivovarnictví, nebylo například v Litomyšli patřičně využito, protože vaření piva zde bylo od roku 1557 v rukou měšťanů a Vratislav z Pernštejna s tímto opatřením v roce 1570 souhlasil. Přestože litomyšlské panství patřilo mezi největší v Čechách, výnos z něho tak byl mnohem menší než z majetku jiných vrchností.¹⁷

Tyto problémy napovídají, že zasvěcené zásahy do hospodaření nebyly vlastní ani samotným majitelům panství z řad mužů. V souvislosti s tím se nabízí otázka: co znamenalo být aktivním hospodářem? Zajímat se o rozšíření pozemkového majetku a dosáhnout ho? Zasahovat do hospodaření nebo do jeho správy – a jakým způsobem? Iniciovat či přímo prosazovat různé změny samotného hospodaření za účelem rozmnožení zisku? Zůstávalo vše jen na hospodářských úřednících či správcích nebo do jejich činnosti zasahovali sami majitelé? A bylo v této sféře místo i pro ženy?

16 Petr VOREL, *Hofmistrovská instrukce Vratislava z Pernštejna z roku 1555*, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 165–182.

17 Josef KRÍVKA, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů*. (Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16.–17. stol.), Praha 1959 (Rozpravy ČSAV, řada Společenské vědy, roč. 69, seš. 7); Jaroslav ČECHURA, *Systém hospodaření Pernštejnů v předbělohorských Čechách*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*. Sborník příspěvků z konference konané 8.–9. 9. 1993 v Pardubicích, Pardubice 1995, s. 77–90; Marek VAŘEKA, *Jan z Pernštejna 1561–1597. Hospodářský úpadek Pernštejnů*, České Budějovice 2008, s. 44, 47, 54–56, 57–66, 73, 78–79, 82–83, 87–88, 100; Milan SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 88, 103, 117.

Dokladem toho, že majitelé panství neměli kvůli svému vytížení čas na správu svého majetku a zejména hospodaření, jsou rovněž příslušníci vysokochlumecké větve Lobkowiczů. Ladislav II. Popel z Lobkovic, který zastával funkci prezidenta apelačního soudu a poté nejvyššího hofmistra, byl rovněž těmito úřady vytížen a trávil většinu času v Praze. Jako prezident nad apelacemi se musel řídit úředními hodinami soudu, a navíc směl opouštět Prahu pouze s panovníkovým svolením. V roce 1556 si svému švagrovi Jindřichovi staršímu ze Švamberka a na Zvíkově posteskl: „*Byl bych se s Vámi, můj milý pane švagře, rád shledal, ale nemohl mi k tomu čas postačiti, neb v několika drahně nedělích tak na krátký čas sotva sem se domuov vypravil.*“¹⁸ Navíc se soustředil zejména na územní rozšíření panství a získání dalšího pozemkového majetku, a to včetně statků v Říši, přičemž dosáhl úspěchů: podařilo se mu získat říšská hrabství Sternstein a Neustadt nad Waldnabou v Horní Falci, nejprve již v roce 1562 do zástavy a v roce 1575 do dědičného vlastnictví, což byla skutečnost, již se v té době většina českých šlechticů nemohla pyšnit a která představovala nezbytný předpoklad i pro další společenský vzestup.¹⁹

Lépe na tom později nebyl ani Ladislavův syn Zdeněk Vojtěch, který se v průběhu 90. let 16. století jako dvacetiletý účastnil řady diplomatických poselství v rámci monarchie i do západní Evropy a od roku 1599 zastával prestižní úřad nejvyššího kancléře²⁰ – a i když díky přesídlení Rudolfa II. do Prahy nemusel trávit čas ve Vídni, vytvořil z dvorské kanceláře plně byrokratický úřad, včetně úředních hodin, takže jej jeho činnost plně zaměstnávala a vytěžovala, mnohdy úřadoval již od brzkého rána a odcházel až v pozdních večerních hodinách.²¹ Rodové panství Vysoký Chlumeč tak nadále mělo charakter rentového velkostatku, zaměřeného na příjmy plynoucí z poddanských platů a nikoli z vlastního,

18 Marie RYANTOVÁ, *Ladislav Popel z Lobkovic jako první prezident apelačního soudu*, in: Petr Vorel (ed.), *Stavovský odboj roku 1547 – první krize habsburské monarchie* (Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29.–30. 9. 1997), Pardubice – Praha 1999, s. 185–204, zde s. 198–199.

19 M. RYANTOVÁ, *Ladislav Popel z Lobkovic jako první prezident apelačního soudu*; Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA – František STELLNER, *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*, Praha 2001, s. 149; Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 147, 156.

20 K Zdeňku Vojtěchovi Popelovi z Lobkovic alespoň Zdeněk KALISTA, *Zdeněk z Lobkovic*, in: Čechové, kteří tvořili dějiny světa, Praha 1939, s. 69–82; Praha 1999, s. 59–69; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 337–338; Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna* (Prameny k českým dějinám 16. – 18. století – Documenta res gestas Bohemicae saeculorum XVI. – XVIII. illustrantia, řada B, sv. 1), České Budějovice 2005, s. 107–108; Josef BOROVIČKA, *Pád Želinského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v letech 1597–1599*, ČČH 28, 1922, s. 277–304, zejm. s. 303–304; Karel STLOUKAL, *Papežská politika a císařský dvůr pražský na předělu XVI. a XVII. věku*, Praha 1925, zejm. s. 184–185, 188–189.

21 Detailně Karel STLOUKAL, *Česká kancelář dvorská 1599–1608. Pokus z moderní diplomatiky*, Praha 1931; Josef BOROVIČKA, *Počátky kancléřování Zdeňka z Lobkovic. Diplomatický rozbor roudnických rukopisů*, in: Sborník prací věnovaných prof. Dr. Gustavu Friedrichovi k 60. narozeninám, Praha 1931, s. 435–455; P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, např. č. 12, 23, 50.

tzv. režijního hospodaření,²² ale přesto se pro ně až do začátku 17. století nedochoval žádný souhrnný urbář, v té době již na řadě panství obvyklý, který by tyto příjmy a poddanské povinnosti evidoval. První z nich tak byl sepsán, i když na základě alespoň jakýchsi „*starých register*“, teprve v roce 1604²³ – tedy v roce následujícím po sňatku Zdeňka Vojtěcha a Polyxenou, ovdovělou z Rožmberka.²⁴

Polyxenin vliv na vznik této pomůcky nelze v tomto případě dle mého soudu bagatelizovat, tím spíš, že tak Polyxena mohla uplatnit zkušenosti nabyté v rámci vlastního panství Roudnice, jež jí odkázal její první manžel Vilém z Rožmberka.²⁵ Poté, co se ve svých šestadvaceti letech tohoto majetku ujala, začala se zajímat nejen o vybavení svého sídla, ale i o samotné hospodaření a osobně dohlížet na činnost velkostatku a jeho účty. Snad se tak projevil přínos soužití s Vilémem z Rožmberka, které pro Polyxenu mohlo znamenat i možnost nahlédnout do tajů hospodaření a správy dominia, včetně seznámení se základními písemnostmi či evidenčními pomůckami, ale i poznání důležitosti schopných úředníků. Mezi služebníky svého zemřelého manžela si ostatně také vybrala pro své roudnické panství hejtmana – stal se jím Mikuláš Schreibersdorf z Teutschensteinu, dosavadní hejtman panství českokrumlovského. Když se někdy ke konci devadesátých let vrátil znovu do služeb Petra Voka, nahradil jej na krátký čas další z rožmberských úředníků, Bohuchval Rút z Dírného, a Polyxena nadále byla v kontaktu i s některými dalšími centrálními úředníky svého švagra. Nejvýznamnějším z nich byl Bartoloměj Fliessenbach z Fliessenbachu, jeden z rožmberských regentů a nástupců Jakuba Krčína z Jelčan, v devadesátých letech pak rožmberský buchhalter, který poskytoval Polyxeně Rožmberské v záležitostech roudnického velkostatku nadstandardní služby a rady, sám se navíc na roudnickém panství (se souhlasem svého pána, Petra Voka z Rožmberka) zakoupil a nakonec v roce 1600 ze služeb posledního Rožmberka zcela vystoupil a stal se na dalších deset let roudnickým hejtmanem.²⁶ Počáteční období Polyxeny z Lobkovic jako majitelky roudnického panství tak vycházelo z předchozích výsledků a bylo založeno na dřívější rožmberské hospodářské tradici, současně se správa a hospodaření děla za vydatné podpory rožmberských úředníků, takže kontinuita hospodaření mohla probíhat bez přerušení. Hlavní tíha vedení hospodářství sice stále ležela na úřednících, Polyxena však právě jejich

22 M. RYANTOVÁ, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumeč*; TÁŽ, *Lobkowiczké panství Vysoký Chlumeč*, in: *Vlastivědný sborník Kralupska – Lobkowiczký sešit*, V/1–2, 1998, s. 51–59.

23 Marie RYANTOVÁ, *Nejstarší urbář panství Vysoký Chlumeč z roku 1604*, in: *Seminář a jeho hosté. Sborník k šedesátým narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, CSc.*, Praha 1992, s. 227–236.

24 Marie RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, Praha 2016, s. 234–238.

25 Tamtéž, s. 184–186. Stručně zmiňuje Polyxenino hospodaření i J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 90.

26 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 203; dále Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků II.*, Praha 1985, s. 508; P. KOPIČKA (ed.), *Deníky roudnického hejtmana*, s. xxi.

výběrem a uchováním této kontinuity – namísto toho, aby si zvolila služebníky zcela nové – prokázala jistou schopnost a kompetenci, takže i na základě toho ji lze dle mého soudu považovat za „aktivní hospodárku“. Další zkušenosti získala i při správě panství Litomyšl, které převzala po smrti svého bratra Jana v roce 1597 namísto nezletilého synovce Vratislava Eusebia z Pernštejna (od roku 1603 jako poručnice) a vedla je až do roku 1627, přestože ani během tohoto období nedošlo k výraznějším změnám ve prospěch režijního hospodaření.²⁷ Polyxena pak projevila své zkušenosti a zájem i při vydání instrukce pro hejtmana roudnického panství z 24. dubna 1606, kterou přinejmenším podepsala, i když samozřejmě není jasné, zda za ní stála její vlastní iniciativa nebo ji lze opět přičíst spíše jejím hospodářským úředníkům.²⁸

Vedle podnětu ke vzniku nejstaršího urbáře panství Vysoký Chlumeč lze Polyxeninu iniciativu teoreticky předpokládat také při založení nejstarší pozemkové knihy panství z roku 1605,²⁹ tedy další pomůcky, která v té době byla již naprosto samozřejmá. Jistě i vzhledem k těmto skutečnostem mohl mít Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, který měl k vysokochlumeckému panství silný vztah a i přes své vytížení si nad ním nadále udržoval dohled, důvěru v hospodářské schopnosti své ženy, a nakonec jí v roce 1608 toto panství za 35 tisíc kop míšeňských grošů prodal – i když k tomu vedly nejspíše obavy o to, aby jeho vrcholící problémy v rámci stavovské obce nevedly k jeho zabavení.³⁰ Polyxena si ovšem i zde, podobně jako na Roudnici, počínala zdatně, důvěru svého manžela nezklamala, a tak se jí podařilo svěžené panství ještě v období do Bílé hory jednak dále rozšířit,³¹ jednak věnovat více pozornosti i vlastnímu hospodaření, byť se ani ona nemohla zdatnějším podnikatelům na panství jiných šlechticů rovnat.³² Už v roce následujícím po získání panství, v roce 1609, koupila za 13 tisíc kop grošů českých od Reginy Vratislavové z Bukovan, vdovy po Václavu Vratislavu z Mitrovic, která upadla do dluhů, nedaleké rytířské sídlo a ves Počepice spolu s podíly ve vsích Oukřtalov, Mokřany a Starče, čímž přispěla ke scelení panství.³³ Kromě toho nechala ve stejném roce na vysokochlumeckém panství vykoupit poddanské grunty

27 J. KŘIVKA, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů*.

28 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 249; dále V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 301, 302, 319–324. P. KOPIČKA (ed.), *Deníky roudnického hejtmana*, s. xxv–xxvi, xxxi–xxxii; Rodinný archiv Lobkovicové roudničtí (RALR), sign. H 17/1, fol. 3–40 („Instrukcí hejtmanu měmu nynějšímu i budoucímu na mým panství roudnickém, jak se týž hejtman s purgkrabí, písaři a jinými jemu přidányými služebníky mými vopatrovati, téhož panství chovati a řídití má“). Rozsáhlá instrukce, zahrnující 36 listů, byla sepsána na Menším Městě pražském (podle V. Černého na základě komorní instrukce z roku 1604), na originál, psaný ozdobně a krasopisně, Polyxena podle V. Černého napsala „vlastní rukou“ a opatřila jej svou pečeti, ale zřejmě jej jen podepsala.

29 Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Velkostatek Vysoký Chlumeč, inv. č. 390.

30 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 251, 274an.

31 Tamtéž, s. 361–362.

32 Srov. zejména J. ČECHURA, *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek*.

33 M. RYANTOVÁ, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumeč*, s. 45, 47.

vesnice Zvěstovice a na jejich místě zřídila nový vrchnostenský dvůr³⁴ – což představovalo významný krok k povznesení hospodaření a zvýšení příjmů z něho.

Vedle toho Polyxena dále rozšiřovala i roudnické panství, k němuž po svatbě postupně přikupovala vesnice Břízu a Dubec (1604), poté krocínovský dvůr v Hracholuskách (1606) nebo někdejší Fliessenbachův dvůr v Straškově (1617), dále statek a ves Ctiněves (1609), vsi Ledčice, Libkovic a další.³⁵ I v těchto případech Polyxena přikazovala zakládat potřebné hospodářské pomůcky – například ve Ctiněvsi musel roudnický důchodní písař a krátce nato nový hejtman Blažej Albín Pístecký brzy po koupi založit v roce 1611 novou pozemkovou knihu neboli „*knihy nový purkrechtní*“, třebaže v tomto případě již předtím taková kniha vedena byla.³⁶ Lobkovický majetek v této oblasti pak byl rozmnožován i v dalších letech – v roce 1615 Polyxena zakoupila od Václava Viléma z Lobkovic z duchcovské větve rodu statek Strěkov, o rok později od Václava Majrleho ze Sobišku statek Lobkovic, z něhož pocházel „praotec rodu“ Mikuláš, poněkud paradoxně zvaný Chudý († 1435 nebo 1441), a v roce 1617 statek Brozany a vinici Božec u Litoměřic.³⁷

Další rozšiřování panství pak následovalo, jak známo, po bitvě na Bílé hoře, kdy Polyxena – a to s jednoznačnou podporou svého manžela a ve spolupráci s ním, i v rámci strategie přístupu k císaři – získala v letech 1623–1627 celou řadu konfiskovaných panství a statků s mnoha dvory a vesnicemi a předčila tím i mnohé šlechtice.³⁸ Jak prokázaly prameny, není pravda, že by se její manžel o tyto záležitosti nezajímal, naopak, velmi mu na nich záleželo a pravidelně posílal své manželce instrukce, podle nichž se měla zařídit. Jeho zásluhy o získání konfiskovaného majetku byly zásadní, i když v popředí stála Polyxena, jíž byl tento majetek také připsán.³⁹ Její podíl však nebyl nevýznamný, nákupy statků ostatně byly její zálibou či celoživotní slabostí, jak sama přiznala v jednom z dopisů manželovi, když omlouvala obdobné synovy zájmy jako důsledek dispozic, které po ní zdědil.⁴⁰ Přitom ve shodě s manželem postupovala velmi systematicky, protože nejen zakupovala nová panství, ale mnohdy přikupovala statky k panstvím, která již vlastnila,

34 Tamtéž, s. 63–64.

35 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 252; P. KOPIČKA (ed.), *Deníky roudnického hejtmána*, s. xxvi.

36 Tamtéž.

37 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 252–253.

38 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, a její hospodářská činnost*; TÁŽ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 361–363. K získávání konfiskovaných statků, a to s větším důrazem na podíl Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, Pavel MAREK, *Roudničtí Lobkovicové a pobělohorské konfiskace*, *Porta Bohemica. Sborník historických prací* 3, 2005, s. 72–85.

39 P. MAREK, *Roudničtí Lobkovicové a pobělohorské konfiskace*. Viz i M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 358an. Podíl samotné Polyxeny ovšem nelze dle mého soudu i vzhledem k následující zmínce podceňovat.

40 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 362; P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 64 (a dopis č. 116 z jara 1626, s. 454: „*Je to velký hospodář. Zdědil však jeden křížek po své matce. Už by chtěl totiž kupovat nějaké statky.*“). „*Velikou chuť ke skupování statků*“ popisoval ale i Polyxenin děd

takže je dále rozšiřovala a zaokrouhlovala – projevilo se to právě u rodového lobkovického panství Vysoký Chlumec, které před Bílou horou zahrnovalo 59 vesnic, město Sedlčany a tři městečka, a nákupy konfiskovaných statků se rozšířilo o další městečko a 36 vesnic, tedy o více než polovinu původního rozsahu.⁴¹ Mnohdy Polyxena také výhodně směňovala vzdálenější statky za bližší, aby dosáhla scelení držav. Ještě důkladněji postupovala v okolí Roudnice, na území Slánského, Litoměřického či Boleslavského kraje, kde již předtím připojila i statek nesoucí rodové jméno, tedy Lobkovice, a později získávala větší a hospodářsky významnější centra. Důvodem nebylo jen to, že se jednalo o úrodné Polabí, ale působila také snaha vytvořit rozsáhlejší komplex, který by se mohl stát samostatným celkem, podobně jako frýdlantské vévodství Albrechta z Valdštejna nebo českokrumlovské vévodství Johanna Ulricha z Eggenbergu, jejichž příklad mohl nejvyššího kancléře v jeho strategii získávání statků a odměn od císaře motivovat. Nově získané statky, především Encovany, Nelahozeves, Odolena Voda, Dolní Beřkovice, pak tvořily vedle dřívějších center – Roudnice a Vysokého Chlumce – novou základnu moci lobkovického rodu. Celkový lobkovický majetek dosáhl tímto způsobem takového rozsahu, že se podle Karla Stloukala vyrovnal někdejší hospodářské državě Polyxeniných předků Pernštejnů v době jejich největšího rozkvětu.⁴² I poté, již po manželově smrti a ještě předtím, než předala na konci života své statky synovi, se Polyxena o hospodaření nadále zajímala a případně do něho zasahovala, jak svědčí dochovaná korespondence s hejtmany,⁴³ některé majetkové transakce a nově vydané instrukce (především pro nově ustanoveného knížecího rychtáře v Sedlčanech v roce 1630/1631 nebo pro roudnického hejtmana ještě z roku 1635),⁴⁴ či další prameny – např. na panství Kost, které vlastnila (s různými přestávkami) v letech 1622 až 1637, odebrala při potvrzování privilegií v roce 1629 soboteckým měšťanům právo vařit pivo, což sice v Sobotce nepřineslo nadšení, ale znamenalo to přínos pro vrchnostenský pivovar na Kosti, který se tak zbavil konkurence.⁴⁵

Tyto skutečnosti týkající se Polyxeny z Lobkovic jsou snad již dostatečně známé, i když ještě více informací by nepochybně přineslo další studium zejména hospodářské korespondence. Polyxenino působení přitom zahrnovalo snad všechny aspekty, které lze s představami o aktivních zásazích do hospodaření spojovat: rozšíření pozemkového

Jan – viz Petr VOREL, *Chut má velká byla k kupování statků... Páni z Pernštejna na počátku raného novověku*, *Dějiny a současnost* 34, 2012, č. 8, s. 32–35.

41 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 362; TÁŽ, *Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, a její hospodářská činnost*.

42 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 363; Karel STLOUKAL, *Polyxena z Lobkovic, roz. z Pernštejna*, in: Karel Stloukal (ed.), *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940, s. 264–272, zde s. 270.

43 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, a její hospodářská činnost*.

44 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 410–411.

45 Marie RYANTOVÁ, *Lobkovicové a panství Kost*, in: Karel Bílek (ed.), *Modrá krev Sobotecka*. Sborník k 520. výročí povýšení Sobotky na město 1498–2018, Sobotka 2018, s. 33–40, zde s. 39.

majetku, zásahy do správy hospodaření prostřednictvím výběru vhodných osob, vydávání instrukcí⁴⁶ či vedení potřebných písemností, poměrně razantní změny týkající se poddaných (vykoupení poddanské vsi za účelem přeměny usedlostí v nový vrchnostenský dvůr, odebrání práva vařit pivo), a to bez výrazného znehodnocení jejich postavení či sociální situace (zvýšení robot není v dané době doloženo, alespoň pokud to dovoluje současný stav výzkumu).⁴⁷ Na správě společných panství se sice podílel i Polyxenin manžel, který rovněž vydával příkazy a instrukce,⁴⁸ komunikoval s regentem a hejtmany jednotlivých panství a prováděl různá rozhodnutí⁴⁹ či sám na svá panství zavítal,⁵⁰ ale již vzhledem k tomu, že posledních deset let svého života většinou pobýval u císařského dvora ve Vídni, je zřejmé, že jeho manželce příslušela při správě lobkovického majetku nemalá a rozhodně nikoli jen symbolická role. Osobnost Polyxeny z Lobkovic byla ovšem výjimečná a výjimečná byla i její situace z hlediska postavení jejího manžela (které dovolovalo zejména zmíněné nákupy konfiskovaných statků⁵¹), ale také jeho důvěry a jejich vzájemného vztahu. Svou roli jistě sehrály i Polyxeniny zkušenosti nabyté díky manželství s Vilémem z Rožmberka a správě

46 Kromě již zmíněné instrukce pro roudnické panství z roku 1606 (viz výše pozn. č. 28) a instrukcí z let 1630/1631 a 1635 (viz výše) vydala Polyxena např. v roce 1622 32 artikulí pro purkmistra a konšely jí obnovené městské rady v Roudnici, které se týkaly obecního majetku, obecních a zádušních důchodů, prodeje obilí, ochrany vdov a svobodných dívek před vojáky, ale i stavebních úprav domů a studny na náměstí – viz P. KOPIČKA (ed.), *Deníky roudnického hejtmana*, s. lxii–lxiv; viz i M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 364–365.

47 To platí zejména pro panství Vysoký Chlumec, kde vznikl návrh vysokochlumeckého hejtmana Václava Zatočila na zvýšení výnosů panství jednak až po Polyxenině smrti v roce 1646, jednak s důrazem na to, aby se tak dělo „bez ublížení a nátisku lidí poddaných“, přičemž změna spočívala v tom, že se oproti dřívějšímu nemělo poddaným „od žetí a sečení obilí ani od sečení trav“, tj. za výkon robotní práce (tzv. sečné a ženné roboty), platit, ale mělo se jim „pouze“ „při žetí obilí dvakrát za den dáti jísti, podobným způsobem jako předešlých časů se činilo a jinde činí“. Viz M. RYANTOVÁ, *Vrchnostenské hospodaření na panství Vysoký Chlumec*, s. 113, detailně TÁŽ, *Projekt purkrabího Václava Zatočila na zvýšení výnosů lobkovického panství Vysoký Chlumec z roku 1646*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 163, 1994, s. 8–22.

48 Např. vydal 31. ledna 1611 tzv. punkta roudnickému hejtmanovi, důchodnímu písaři a purkrabímu nebo v roce 1615 hospodářskou instrukci, která se bohužel nedochovala – viz P. KOPIČKA (ed.), *Deníky roudnického hejtmana*, s. xxvii, xxxv.

49 Už v roce 1608 např. vydal plnou moc týkající se instalace hejtmana vysokochlumeckého panství – P. KOPIČKA (ed.), *Deníky roudnického hejtmana*, s. xxxii, v roce 1612 požádal císaře o vydání nobilitačního diplomu pro hejtmana roudnického panství Blažeje Albína Písteckého a vysokochlumeckého panství Pavla Drahnětického, přičemž oba získali stejný predikát („z Weisenberku“), což nepochybně souviselo se snahou společensky pozvednout úředníky jakožto vlastní reprezentanty (Tamtéž, s. xxxiii–iv). Další zmínky o příkazech či komunikaci nejvyššího kancléře s roudnickým hejtmanem Tamtéž, s. xlv–xlvi, lvii–lix, lxi.

50 Tamtéž, s. lxxv–lxxvi – týká se návštěvy tzv. dolních panství (Roudnice, Brozany, Encovany, Lobkovice, Nelahozeves, Obráštiví a Střekov) na podzim 1623, před níž vydal nejvyšší kancléř 18. října 1623 krátkou instrukci, tzv. punkta, regentovi lobkovických panství Beneši Břežskému z Ploskovic, další následovala 14. února 1626; viz i M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 366–367.

51 Viz P. MAREK, *Roudničtí Lobkovicové a pobělohorské konfiskace*.

panství Litomyšl, ani to vše však jistě nepředstavovalo samozřejmou záruku skutečného podílu na zapojení do těchto záležitostí a zejména jejich úspěšného řešení.

Z těchto důvodů lze také obtížně najít mezi šlechticemi raně novověkých Čech období. Polyxena by těžko hledala konkurentku, zvláště co se nákupů statků týče, ale do značné míry se jí v tomto ohledu mohla rovnat její příbuzná Marie Magdalena Trčková z Lípy, rozená z Lobkovic, která se navíc po dohodě s Polyxenou ujala jejich statků a statků jejího manžela včetně Roudnice v době stavovského povstání.⁵² Sama pak zakoupila (a v tomto případě bez zapojení manžela, jako tomu bylo u Polyxeny) velké množství konfiskovaných statků zejména ve východních Čechách, na Hradecku a Čáslavsku (Smiřice, Náchod, Opočno, Nové Město nad Metují, Lipnice, Ledec nad Sázavou, Žalčív, Žleby aj.).⁵³ Navazovala přitom na činnost své matky Magdalény z Lobkovic (rozené ze Salmu), která úspěšně zachraňovala rodový majetek poté, co byl v důsledku potrestání Jiřího Popela z Lobkovic postižen i jeho bratr a její manžel, otec Marie Magdaleny Ladislav III. Popel z Lobkovic a na Zbirohu, příslušník zbirožské linie vysokochlumecké větve lobkovického rodu.⁵⁴ Různé transakce, při nichž se nezdráhala nakládat s nemalými částkami, čímž svou již zmíněnou příbuznou předčila, ovšem prováděla sama Marie Magdalena ještě v době před stavovským povstáním: už v roce 1611 jí připsal Rudolf II. vesnice na panství Přerov nad Labem, a to za to, že mu „z poddané náchylnosti zapůjčila“ 25 tis. kop míšeňských grošů,⁵⁵ v roce 1616 bylo dojednáno, že za svou pohledávku ve výši 35 tis. tolarů vůči komoře získá část tohoto obnosu zpět z kontribuce vybrané v Horní a Dolní Lužici.⁵⁶ V půjčkách a pohledávkách vůči panovníkovi pokračovala i později – již v listopadu 1622 poskytla prostřednictvím Karla z Lichtenštejna císaři půjčku ve výši celých sto tisíc zlatých na zaplacení vojska. To jí poté otevřelo cestu pro získání zmíněných statků, o nichž v pozici místodržitele rozhodoval právě Lichtenštejn.⁵⁷ Pokud neposkytovala přímo hotovost, nabízela zapravení pohledávek jištěných na zabavených statcích, a řada různých směn

52 M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic*, s. 322–326. K Marii Magdaléně Trčkové zejména František HRUBÝ, *Marie Mandalena Trčková, roz. z Lobkovic*, in: Karel Stloukal (ed.), *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940, s. 258–263; nově Jaroslav ŠŮLA – Ondřej TIKOVSKÝ, *Ve městě a na zámku. Dobrušští měšťané kontra opočenská vrchnost za třicetileté války*, České Budějovice 2019, s. 139–150; k nákupům konfiskovaných statků Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. I.–II.*, Praha 1882–1883, passim.

53 F. HRUBÝ, *Marie Mandalena Trčková, roz. z Lobkovic*; J. ŠŮLA – O. TIKOVSKÝ, *Ve městě a na zámku*, s. 144, 148.

54 J. ŠŮLA – O. TIKOVSKÝ, *Ve městě a na zámku*, s. 141. K Magdaléně z Lobkovic J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, kapitola „Proměna hospodyně“ (s. 61–81), zejména s. 68 (záchrana majetku), 74–75 (obchodní transakce).

55 J. ŠŮLA – O. TIKOVSKÝ, *Ve městě a na zámku*, s. 144.

56 Tamtéž, s. 143–144.

57 Tamtéž, s. 144.

a investic, které provedla, byla rovněž úctyhodná.⁵⁸ I ona se přitom snažila rozšiřovat svá již držaná panství, zvláště na Opočensku a Náchodsku až směrem k Hradci Králové.⁵⁹ Neváhala ani uzavírat rozsáhlé transakce s židovskými obchodníky.⁶⁰ To vše však vedlo k tomu, že mohla být chápána nejen jako ctižádostivá a nekompromisní, ale i proradná a falešná, a to i ze strany nejvyššího kancléře a jeho manželky,⁶¹ pro které nepochybně představovala i konkurentku. Detailnější informace o skutečném vlivu této šlechtičny na hospodaření jsou ovšem na rozdíl od Polyxeny (alespoň zatím) známy méně. Půjčky císaři či podíl na dalších peněžních či obchodních aktivitách jsou zmiňovány i u dalších šlechtičen – např. Lidmily ze Žerotína, rozené z Kolovrat, jež byla držitelkou dlužních úpisů bankovního domu Fuggerů a věřitelkou císaře, nebo Zuzany Lažanské z Drahozubi, která měla půjčovat peníze židovským lichvářům, či manželky Zikmunda Smiřického na Kostelci nad Černými lesy, podílející se kapitálem na činnosti obchodní společnosti dovážející dobytek z Uher.⁶² V těchto i jiných případech jsme ovšem odkázáni na budoucí studium relevantních pramenů (pokud jsou dochovány nebo zpřístupněny).

Přesto se projevy zájmu žen o hospodářské záležitosti objevují i u dalších šlechtičen, a to alespoň v jejich korespondenci. Například Alžběta Homutová z Cimburka v jednom ze svých dopisů, adresovaném v lednu 1622 zeti Janu staršímu Černínovi z Chudenic (manželovi dcery Zuzany), vyslovila velké potěšení nad jeho péčí o pivovar, zmínila i další hospodářské záležitosti a udělovala různé rady,⁶³ jindy se rozešla o řešení problému s čeledí.⁶⁴ Podobný zájem (týkající se např. chovu prasat a hovězího dobytka, výroby oleje, zajištění sládky) je ale patrný i v dopisech dceři.⁶⁵ V dopisech samotné Zuzany Černínové (1600–1654) určených synovi Humprechtovi (1628–1682) se pak odrážejí nejrůznější skutečnosti, zejména v souvislosti s právě probíhajícími válečnými událostmi, i když zprávy o samotném hospodaření jsou zastoupeny méně, nejčastější jsou stížnosti na škody na majetku způsobené vojáky a na vysoké kontribuční platy (zvláště v průběhu roku 1645 a 1649,⁶⁶ případně na úředníky).⁶⁷ To je však dáno i charakterem korespondence, určené

58 Detailněji Tamtéž, s. 144–145.

59 Tamtéž, s. 144.

60 Tamtéž, s. 145; stručně i J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 75.

61 J. ŠŮLA – O. TIKOVSKÝ, *Ve městě a na zámku*, s. 143.

62 J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 75.

63 František DVORSKÝ (ed.), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova. Listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*, Praha 1890, s. 19 (dopis ze 14. ledna 1622).

64 Tamtéž, s. 28–30 (dopis z 3. března 1622).

65 Tamtéž, s. 25–26 (dopis z 28. ledna 1622), 27 (dopis z 5. února 1622), 33 (dopis z 15. března 1622).

66 František DVORSKÝ (ed.), *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886, č. 16 (24. listopadu 1645), 17 (2. prosince 1645), 76 (23. ledna 1649), 81 (27. února 1649), 83 (20. března 1649), 95 (10. července 1649), 97 (4. srpna 1649), 98 (7. srpna 1649).

67 Tamtéž, č. 47 (6. července 1647).

synovi pobývajícimu v zahraničí, kterému sdělovala nejrůznější novinky. V mladším věku psala Zuzana Černínová obšírné pasáže o různých hospodářských záležitostech svému manželovi,⁶⁸ a až takřka do konce svého života udílela různé zasvěcené rady svým úředníkům,⁶⁹ byť spíše praktického rázu (např. ohledně česání ovoce,⁷⁰ příkazů šafářkám,⁷¹ prodeje vepřů a sklizení zelí,⁷² lovení rybníků a dodání rybí násady do nich,⁷³ ale i řádného vykonávání povinností nebo chování k čeládce – v jednom z dopisů píše, aby Kateřina „na čeládku tak neublala“⁷⁴).

Také korespondence čtvrté manželky Karla staršího ze Žerotína, Kateřiny rozené z Valdštejna († 1637), obsahuje řadu pokynů hospodářského rázu určených hejtmanu panství Brandýs nad Orlicí⁷⁵ nebo purkrabímu na Třebíči⁷⁶ či jiným úředníkům,⁷⁷ ale i šafáře.⁷⁸ Z odeslaných dopisů vyplývá, že mnohdy jich bylo více najednou vyřizováno ve stejný den⁷⁹ nebo byly psány jen v krátkých časových rozestupech.

68 Tamtéž, č. 6 (6. května 1642), 8 (26. září 1642).

69 Tamtéž, *Dopisy hospodářské*, s. 303–335.

70 Tamtéž, č. 1 (20. července 1633 – paní Evě Rudolfové, manželce úředníka Jakuba Rudolfa na Mitrovicích).

71 Tamtéž, č. 4 (28. dubna 1634 – Evě Rudolfové); Evě Rudolfové jsou určeny i další dopisy (Tamtéž, č. 3, 5, 6).

72 Tamtéž, č. 7 (21. října 1634 – Dorně Jínové na Pacov).

73 Tamtéž, č. 9 (24. března 1652) a 13 (1. července 1652 – Václavu Lejplovi, úředníku v Mitrovicích); téže osobě byly adresovány dopisy č. 10, 11, 12, 14–16, 18–22 (vše z roku 1652), 23–29 (1653) a 30 (9. února 1654).

74 Tamtéž, č. 19 (18. listopadu 1652): „*Že pak šafářka a kuchařka ze dvora Mitrovského pryč odešla, ty je konečně Kateřina svým bubláním vyhrzla, protože jí dostatečně domluvte, aby na čeládku tak neublala, jim pěkně rozkazovala, sice že musí sama dělati; těchto pak poručte hledati a to tak opatřte, aby čeládka ve dvoře byla, dobytek a jinší věci jak náleží se vyhlížely.*“

75 František DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny z Žerotína, rozené z Valdštejna. I. Dopisy z roku 1631 a 1633*, Praha 1894, č. 36 (4. dubna 1631 – „hejtmanovi Brandýskému všeliká nařízení v příčině opatření hospodářství“), 76 (24. července 1631 – „hejtmanovi v Brandýse nad Orlicí o opatření rozličných věcí hospodářských“), 133 (1. prosince 1631 – „hejtmanovi v Brandýse nad Orlicí o věcech hospodářských“), podobně č. 142 (10. prosince 1631), 143 (12. prosince 1631), 144 (19. prosince 1631), 157 (17. února 1633), 189 (30. května 1633), 194 (16. června 1633), 197 (2. července 1633), 203 (13. srpna 1633).

76 Tamtéž, č. 6 (22. ledna 1631 – „Sigmundovi Sokolskému, purkrabímu na Třebíči, v příčině opatření neduživé hospodyně a jiných hospodářských věcí“), 129 (27. a 29. listopadu 1631 – „purkrabímu na Třebíči rozličná nařízení“), 146 (27. prosince 1631).

77 Tamtéž, č. 11 (27. ledna 1631 – „Janovi Přibíkovi, úředníku v Brandýse nad Orlicí o hospodářství“), 12 (27. ledna 1631 – „písaři Janovi Sládkovi v Brandýse n. O. o předivu“), 20 (16. února 1631 – „připomíná důtklivě písaři Brandýskému konání jeho povinností“).

78 Tamtéž, č. 7 (22. ledna 1631 – „Dorotě šafáře o ženském hospodářství“), 81 (1. srpna 1631 – „Dorotě šafáře Perenské rozličná nařízení o hospodářství“), 172 (27. dubna 1633 – „šafáře Perenské o opatření hospodářských věcí“), 190 (30. května 1633 – „šafáře Dorotě o opatření různých věcí hospodářských“), 248 (11. listopadu 1633 – „šafáře Perenské, aby jí poslala polovici uschovaných čerstvých karlátek, nařizuje, co činiti má s máslem, medem a suchým ovocem“).

79 Tamtéž, viz např. č. 6 a 7 (pozn. 76 a 78 – 22. ledna 1631), 11 a 12 (pozn. 77 – 27. ledna 1631).

Podobně lze prostřednictvím vydané korespondence sledovat také bohaté aktivity Sylvie Kateřiny Černínové (1606–1664), rozené Caretto-Millesimovy, která byla od roku 1633 třetí manželkou českého šlechtice Heřmana Černína z Chudenic (1576–1651), zvaného Tureček, protože byl v letech 1616–1617 a 1644–1645 císařským vyslancem u tureckého sultána v Konstantinopoli. Mezitím ale zastával nejvyšší zemské úřady – postupně byl nejvyšším dvorským sudím, nejvyšším zemským sudím, nejvyšším zemským komorníkem a v roce 1651 nakonec nejvyšším hofmistrem Českého království, po návratu z Konstantinopoli v roce 1645 se stal českým místodržícím. Edice zahrnuje dopisy psané manželovi v období posledních šestnácti let Sylviina manželství (1635–1651),⁸⁰ které rovněž dokreslují Sylviin zájem „o hospodářství na statcích“.⁸¹ Ve svých dopisech manželovi líčila různé peněžní záležitosti,⁸² prodej ovcí,⁸³ stav osení, sklizeň a odbyt obilí⁸⁴ nebo sklizeň vína,⁸⁵ informovala o kladení účtů a sirotčích soudech,⁸⁶ stavu zvěře,⁸⁷ různých stavbách,⁸⁸ ale také o propuštění hejtmana na Kosti,⁸⁹ nedbalosti úředníků,⁹⁰ „o špatném hospodaření na panství Petršpurském“⁹¹ či „o shledání nepořádku na Šmideberku a falši poddaných proti vrchnosti, o neschopnosti tamního hejtmana a pronevěře tamních úředníků a jejich nedbanlivosti, o přeložení úřednictva a dosazení na Petršpurku a Krásném Dvoře“.⁹² Kromě toho ale řešila také závažnější otázky

80 František TISCHER (ed.), *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635–1651*, Praha 1908.

81 Např. dopisy psané v Petršpurku 10. července a 15. srpna 1635 – Tamtéž, dopis č. 2 (s. 24–25) a č. 6 (s. 27–29); dále dopis psaný ve Vidni v roce 1644 (Tamtéž, č. 38, s. 63–64), v Praze 15. července 1645 (Tamtéž, č. 51, s. 79–80) nebo na Kosti 19. prosince 1649 (Tamtéž, č. 65, s. 93–96).

82 Tamtéž, č. 15 (4. listopadu 1638, Hrádek, s. 35–36); č. 23 (22. prosince 1639, Strakonice, s. 43–44).

83 Tamtéž, č. 16 (20. srpna 1639, Praha, s. 36–37).

84 Tamtéž, č. 34 (3. října 1644, Praha, s. 58) – mj. „o výtečném stavu osení na polích“; č. 35 (24. listopadu 1644, Petršpurk, s. 59) – mj. „o dobrém stavu osení na polích“; č. 31 (27. července 1644, Praha, s. 50–51) – mj. „o kladení účtů hejtmanův na všech panstvích, o kontribuci, o špatném odbytu obilí, o nadějně sklizni, o Kysibelských poddaných a o hospodářství“; č. 49 (8. července 1645, Praha, s. 76–77) – mj. „o hojně úrodě na polích“.

85 Tamtéž, č. 15 (4. listopadu 1638, Hrádek, s. 35–36); č. 68 (30. října 1650, s. 102).

86 Tamtéž, č. 31 (27. července 1644, Praha, s. 50–51) – mj. „o kladení účtů hejtmanův na všech panstvích“; č. 62 (7. prosince 1649, Kost, s. 89–90) – mj. „o soudech sirotčích a velikých nepořádkách, které shledala, o kladení oučtů kostelních a přijímání obilí od sedlákův a skupování ječmenů na pivovar“.

87 Tamtéž, č. 39 (5. ledna 1645, Praha, s. 64–67) – mj. „o hospodářství na všech statcích, o skvělém stavu zvěře, zvláště koroptví“.

88 Tamtéž, č. 32 (27. srpna 1644, Kost, s. 51–54); č. 48 (1. července 1645, Praha, s. 75–76) – mj. „o stavbě kaple, kašny a dvoru v Petršpurku“.

89 Tamtéž, č. 48 (1. července 1645, Praha, s. 75–76).

90 Tamtéž, č. 33 (11. září 1644, Velichovky, s. 54–57).

91 Tamtéž, č. 20 (15. listopadu 1639, Strakonice, s. 40–41).

92 Tamtéž, č. 67 (4. ledna 1650, Kost, s. 97–102).

koupě některých statků.⁹³ Je zjevné, že i přes deklarovanou osamělost a opuštěnost⁹⁴ jí řešení hospodářských záležitostí v nepřítomnosti manžela nečinilo větší problémy.

Právě všechny tyto příklady a širě vyřizovaných záležitostí prozrazují, že ačkoli řada žen (nejspíše?) zůstávala stranou významných rozhodnutí ohledně koupě statků či zásadních změn hospodaření, nemusel být zřejmě důvodem jejich nezám (byť se přístup jednotlivých šlechticů mohl lišit), ale spíše různé další okolnosti. Řada z nich se ale mohla výrazně angažovat i v řešení drobných, potřebných a v podstatě každodenních úkolů, přičemž se dobře orientovala i v různých speciálních otázkách – a zůstávala tak pro šlechtická hospodářství důležitými osobami, jejichž přínos by bylo vhodné podrobit dalšímu zkoumání.

prof. PhDr. Marie Ryantová, CSc.

Ústav archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta,
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
ryantova@ff.jcu.cz

ORCID: 0000-0002-1779-2564

93 Tamtéž, č. 64 (14. prosince 1649, Kost, s. 93) – „v příčině koupě Kosmonos a prodeje Kamýku a o hospodářství“.

94 K tomu zejména Marie KOLDINSKÁ, *Nepřítomné i všudypřítomné. Obraz žen ve šlechtických ego-dokumentech 16. a první poloviny 17. století*, in: Milena Lenderová – Jiří Kubeš (eds.), *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* (Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 9), Pardubice 2004, s. 9–20.

Summary

Women in the background or as active landowner?

The role of noblewomen in the management and administration of early modern estates

The 16th century brought about a whole series of changes that affected, among other things, the nobility's management of their estates and also affected noblewomen as co-owners or owners of estates, especially as regards their possible share in the management of the estate or its actual direct management. The contribution raises the question of what being an active landowner meant and whether there was room for women in this area. This theme has not yet been sufficiently developed, the answer being offered in particular by an edition of correspondence, and only taking other sources into account partially. On the basis of correspondence, examples can be given of nobles who occupied important offices and, as a result, often stayed away from their residences, and whose management tasks were then taken over by their wives (Anna Hradecká of Rožmberk,

Zuzana Černínová of Harasov, Kateřina of Žerotín, Sylvie Černínová), who performed them rather successfully. Alongside them, other noblewomen rose to prominence, paying more attention to their estates and economic activities. The most famous among them is Polyxena of Lobkovic, who performed successfully in the administration of the Roudnice estate, bequeathed by William of Rožmberk, but also later in the administration of other estates and especially (this with her second husband) in the acquisition of confiscated estates after the Battle of White Mountain. Another prominent figure was Marie Magdaléna Trčková, who also purchased a number of estates, in addition to carrying out other financial transactions. It is clear from the present knowledge that women were important persons in noble economies whose contributions should be scrutinised further.